

УДК 811.161.3'42'371:821.161.3-1*Я. Янішчыц

А. А. Крупянкава

Навук. кір. – А. А. Станкевіч, д-р філал. навук, прафесар

**МОЎНЫЯ СРОДКІ СТВАРЭННЯ
ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНАЙ КАНАТАЦЫІ
Ў ПАЭЗІІ ЯЎГЕНІІ ЯНІШЧЫЦ**

У артыкуле аналізуюцца моўныя сродкі стварэння эмацыянальна-ацэначнай канатацыі ў паэтычным маўленні Яўгеніі Янішчыц. Мэтай артыкула з'яўляецца выяўленне моўнай афарбоўкі паэтычнага слова, вызначэнне лексічных, лексіка-семантычных і словаўтваральных сродкаў яе стварэння.

У выніку аналізу мовы паэзіі Яўгеніі Янішчыц вызначаюцца спосабы стварэння адгерэнтнай і інгерэнтнай эмацыянальнай афарбоўкі, выражэння імпліцытнага і экспліцытнага суб'ектыўна-ацэначнага значэння, тыпы меліяратыўнай і пеяратыўнай лексікі.

У мове паэтычнага твора кожнае слова набывае асаблівае сімвалічнае значэнне, гучанне, вобразную функцыю. Гэта ствараецца дзякуючы такой выяўленчай магчымасці мовы, як экспрэсіўнасць. Пад экспрэсіўнасцю разумеецца выяўленча-выразная якасць, якая надае маўленню вобразнасць і эмацыянальнасць [1, с. 173]. Экспрэсіўнасць ствараецца рознымі лексічнымі, словаўтваральнымі і граматычнымі сродкамі мовы, надае выказванню вобразны характар.

Вялікую ролю ў наданні выяўленчай выразнасці твора адыгрывае і эмацыянальнасць, якая перадае пачуцці і настрой аўтара, яго суб'ектыўныя адносіны да акаляючага асяроддзя або асобы. Пад эмацыянальным разумеецца маўленне, у якім максімальна павышаны суб'ектыўна-эмацыянальныя адносіны гаворачага да тых або іншых з'яў жыцця. Верш уяўляе сабой найбольш згушчаную, сканцэнтраваную, гіпербалізаваную форму эмацыянальна афарбаванага маўлення, дзе значна адчувальна кожнае слова, кожная паўза, гук, тэмп маўлення і г. д.

Асноўным моўным механізмам эмацыянальнасці з'яўляецца канатацыя – дадатковыя семантычныя або стылістычныя адценні, якія накладваюцца на асноўнае значэнне. Канатацыя як кампанент лексічнага значэння ўключае эмацыянальна-ацэначныя і стылістычна маркіраваныя адносіны суб'екта да рэчаіснасці, якія ствараюць

эмацыянальную афарбоўку або суб'ектыўна-ацэначнае адценне семантыкі слова.

Эмацыянальная афарбоўка можа быць інгерэнтнай і адгерэнтнай. *Інгерэнтная эмацыянальная афарбоўка* выражаецца ўнутраным зместам моўных адзінак, іх значэннем, з'яўляецца ўзуальнай. Яе называюць таксама імпліцытным значэннем.

Да слоў з імпліцытным эмацыянальным значэннем адносіцца меліяратыўная лексіка (словы з пазітыўнай эмацыянальнай афарбоўкай), якая выражае станоўчыя адносіны аўтара да апісваемага – павагу, пашану, сімпатыю, адабрэнне.

Большую групу сярод лексікі эмацыянальна-пачуццёвага стану ў структурна-семантычнай арганізацыі паэтычных твораў Яўгеніі Янішчыц складаюць **прыметнікі**. Усе яны – словы з літаратурнай мовы, якія маюць дадатковыя вобразныя, ацэначныя адценні.

Так, напрыклад, лексемы **мілы, каханы, ласкавы, слаўны** называюць станоўчыя адносіны да людзей або іншых з'яў (радзімы, краю і інш.): *За што, скажы, твой вобраз мілы / насіла ў сэрцы, як магла?* [2, с. 24]; *Кяханы, да канца / Абраны ты другой* [2, с. 72]; *Лаўлю ласкавы поціск ваших рук, / Што загрубелі ад работы трошкі* [2, с. 35]; *Колькі ёсць на свеце слаўных птушак – / Ты ж у іх усё пераняла* [2, с. 254].

Значную групу ў складзе лексікі эмацыянальна-пачуццёвага стану ў структуры лірыкі Яўгеніі Янішчыц складаюць **назоўнікі**. Так, словы **любоў, каханне, дабрыня, ласка** называюць станоўчыя пачуцці чалавека ў адносінах да людзей або іншых з'яў: *Пачынаецца ўсё з любві, / Нават самая простая ява* [2, с. 18]; *Мілы, мы зналі кахання палын, / Трушчыць як сэрцы – самота* [2, с. 227]; *Добры час. І добры лад. / Дабрыня пасцелю сцеле* [2, с. 140]; *З такою ласкай і з такою мукай! – / Я Вам гляджу прыветліва у твар* [2, с. 192]; *Лягчэй пушынкi і мацней малітвы / Была мая пляшчота да цябе* [2, с. 186].

Невялікую колькасць ў складзе лексікі, якая выражае пачуцці і эмоцыі ў вершах Яўгеніі Янішчыц, складаюць **дзеясловы**. Лексемы **мілавацца, любіць** паказваюць на душэўны стан чалавека, а таксама называюць пачуцці да іншых: *Хоць пры адной (ўсё ж!) законнай / Мілуецца мой кавалер* [2, с. 111]; *Каторы дзень настрой губляю / І зноў на новаму люблю* [2, с. 9].

Такім чынам, эмацыянальная лексіка з меліяратыўнай ацэнкай даволі пашырана ў паэтычных творах Яўгеніі Янішчыц. Большасць яе прадстаўлена прыметнікамі, назоўнікамі, менш дзеясловамі. Меліяратыўная лексіка ў лірыцы паэтэсы выражае павагу, пашану,

замілаванне, ласку да апісваемага, паказвае душэўны стан чалавека, яго знешнія характарыстыкі, разумовыя здольнасці і інш.

Нярэдка словы з інгерэнтнай эмацыянальнай афарбоўкай адносяцца да пеярэтыўнай лексікі з адмоўнай канатацыяй, якія перадаюць аўтарскае асуджэнне, абурэнне, непавагу, нязгоду і пратэст супраць негатыўных з'яў грамадскага жыцця.

Так, напрыклад, прыметнікі **шчымлівы, журботны, смутны** называюць негатыўнае ўспрыняцце чалавекам іншых з'яў: *І кожнае шчымлівае спатканне / Не ўмясціць ў рамкі гучных слоў* [2, с. 31]; *Над ракою дзве вярбіны – / Дзве журботныя сястры* [2, с. 24]; *Над смутным днём, раптоўнай катастрофай / Маіх празрыстых вобразаў і сноў* [2, с. 60]; назоўнікі **гнеў, нянавіць, агіда, журба** абазначаюць адмоўныя пачуцці чалавека, яго душэўны стан: *Нясу ў сваё святое ранне / Любоў і гнеў на паўкрыла* [2, с. 9]; *Пачынаецца ўсё з любові / Нават ненавіць і агіда* [2, с. 18]; *Смяюся, калі плакаць трэба. / Журба – калі на вуснах смех* [2, с. 19]; дзеясловы **журыцца, зненавідзец** характарызуюцца адмоўным значэннем з негатыўным адценнем стану чалавека: *Як добра ёй журыцца беспрычынна! / Да твары ёй і лета, і зіма...* [2, с. 51]; *Чакаючы – узненавідзеў / Сябе самога і яе* [2, с. 80].

Пеярэтыўная лексіка ў творах Янішчыц прадстаўлена даволі шырока. Такія лексемы вызначаюцца экспрэсіяй знявагі, грубасці, пагарды, зневажальнасці, неадабрэння, лаянкавасці.

Адгерэнтная эмацыянальная афарбоўка – аказіянальнае эмацыянальнае адценне, якое слова набывае толькі ў пэўным кантэксце. Такая канатацыя назіраецца, калі стылістычна нейтральнае слова атрымлівае ў тэксце пераноснае ўжыванне, як правіла, са зніжанай эмацыянальнай афарбоўкай – сатырычнае або гумарыстычнае гучанне. У навуковай літаратуры такое значэнне слова называецца кантэкстуальна-функцыянальнай эматыўнай семантыкай [Цыт. па кн.: 3, с. 208]. У паэтычных творах Я. Янішчыц некаторыя словы, ужытыя ў пераносным сэнсе, набываюць узвышаную, пазітыўную эмацыянальную афарбоўку. Напрыклад, **мядовы**: *Мядовы пах сянца, / Туман – што сырадой* [2, с. 72]; **сардэчны**: *Здаровы будзь, мой вольны сокал, / Сардэчны друг мой, шчыры брат!* [2, с. 168]; **дарагі**: *Хвіліны пройдуць дарагія, / Як пышнае цвіценне траў* [2, с. 19].

Асобныя лексемы набываюць негатыўную, зніжаную ацэнку. Напрыклад, **скупы**: *Мой горкі прыпамін, / Жыцця скупая проза* [2, с. 93]; **пякучы**: *3 клопатамі пякучымі / Пра поле, балацявіну* [2, с. 68].

Кантэкстуальна абумоўленым з'яўляецца пераноснае значэнне слоў **журавель, журавінка, ластаўка, сокал**, якія ў наступных радках набываюць выразную меліяратыўную афарбоўку: *Журавелю ты мой, я твая журавінка, / Што не вяне пад снегам і ў грозны мароз* [2, с. 92]; *Вам з Беларусі наклон, / Ластаўка роднага слова* [2, с. 146]; *Здаровы будзь, мой вольны сокал, / Сардэчны друг мой, шчыры брат* [2, с. 168].

Развіццю экспрэсіўных, эмацыянальных адценняў у семантыцы некаторых дзеясловаў спрыяе іх метафарызацыя. Так, стылістычна нейтральныя словы, ужытыя як метафары, атрымліваюць яркую экспрэсію. Напрыклад, нейтральныя словы *пець, плакаць, гарэць, калоць, цвіць і інш.* у кантэксце набываюць эмацыянальную афарбоўку: *А ў вышыні пяюць і плачуць птушкі, / У адначасе плачуць і пяюць* [2, с. 34]; *Там перапёлка плача, / Агні рабін гараць* [2, с. 46]; *Жыццё маё, як дзікая шыпына, / Хоць колецца, а ўсё-ткі – цвіце* [2, с. 34].

У іншых выпадках кантэкстуальнае ўжыванне нейтральнага слова прыводзіць у творах Я. Янішчыц да яго эмацыянальнай афарбоўкі і іранічнага сэнсу: *Жыві, трагедыя святла / Маёй зямной любові!* [2, с. 94]; *Таму не люблю Камароўку / За чыста сталічны спектакль* [2, с. 107]; *О гэты кірмаш адмысловы / З усмешкай жанок і дзядоў* [2, с. 107].

Такім чынам, мнагазначныя словы, якія ў сваім прамым значэнні стылістычна нейтральныя, у пэўным кантэксце набываюць эмацыянальную афарбоўку. Нейтральныя словы могуць набываць як станоўчую, пазітыўную ацэнку, так і зневажальную, зніжаную, негатыўную. Пэўныя лексемы ўжываюцца ў іранічным значэнні.

У адрозненне ад імпліцытнага, экспліцытнае суб'ектыўна-ацэначнае значэнне выражаецца праз знешнія, фармальныя паказчыкі, напрыклад, афіксы суб'ектыўнай ацэнкі. Такі спосаб стварэння эмацыянальнай афарбоўкі надзвычай пашыраны як у звычайным, так і ў мастацкім маўленні [3, с. 209].

Суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі могуць выражаць станоўчую ацэнку прадметаў, з'яў, асоб, іх якасцей і ўласцівасцей (замілаванне, пяшчоту, ласкальнасць, спагаду, спачуванне) або адмоўныя адносіны (знявагу, пагарду, насмешку, іронію і інш.) з рознымі экспрэсіўнымі адценнямі. Яны з'яўляюцца спецыяльным сродкам стварэння экспрэсіўнага эфекту, актыўнай формай выражэння інгерэнтнай эмацыянальнай ацэнкі.

Значэнне памяншальнасці і/або ласкальнасці перадаецца суфіксамі -к-, -ок-, -ік-, -ец-, -ц-, -ейк-, -аньк-, -еньк-, -эньк-, -ул-, -ечк- і інш.

Памяншальна-ласкальнае значэнне ўказвае на малы аб'ём, памер прадмета і адначасова выражае дадатковае адценне пяшчотнасці, ласкальнасці, замілавання. Напрыклад, суфікс **-к** – : *Палагаднела на мяжы / Пакінутая мной бярозка* [2, с. 32]; **-ок** – : *Той зеляненькі луг да поле / Ды ў полі спелы каласок* [2, с. 40]; **-аньк** – : *Віктар, Косця, Пеця, Дзіма, / Самы меньшанькі* – Назар [2, с. 21].

Значэнне ласкальнасці перадаюць суфіксы суб'ектыўнай ацэнкі, якія выражаюць адценні пяшчоты, ласкі, замілавання безадносна да абзначэння памеру або аб'ёму прадмета. Напрыклад, суфікс **-ок** – : *Цячэ сняжок і зорамі іскрыца, / Завеямі, сумётамі вядзе* [2, с. 59]; **-іц** – : *Нібы вадзіцу / На зажынках у смякотную пару* [2, с. 52]; **-еньк** – : *І чыя ж гэта песенька спета? / І чыя гэта песня звініць?* [2, с. 55].

Даволі часта ў адным кантэксце спалучаюцца лексічныя і словаўтваральныя сродкі стварэння ацэначнай канатацыі, што значна павышае эмацыянальнае гучанне паэтычнага радка. Напрыклад, суфікс **-ачк** – : *І «лодачкі» ладныя-дробныя / Пашыюць з душою Шаўцы* [2, с. 100]; **-ейк** – : *Гордае шчасцейка, мая сямейка, / Ты па слядах маіх слёз не рассей* [2, с. 136]; **-ік** – : *Здымі сандалікі, не бойся зямлі, / Не бойся, дзіцятка, пожны...* [2, с. 69].

Словы з суфіксамі суб'ектыўнай адзнакі перадаюць розныя адценні пачуццяў. Большасць з іх – гэта лексемы, якія называюць станоўчыя, ласкальныя, пяшчотныя адносіны. Іх ацэначныя значэнні абумоўлены не намінацыйнымі ўласцівасцямі, а словаўтварэннем, бо эмацыянную афарбаванасць падобным формам надаюць афіксы.

Такім чынам, лексіка эмацыянальна-пачуццёвага стану чалавека ў структурна-семантычнай арганізацыі паэтычных твораў Яўгенія Янішчыц вельмі разнастайная. Яна надае творам эмацыянальна-экспрэсіўнае адценне, тым самым узмацняючы мілагучнасць і напеўнасць вершаў. Гэта лексіка перадае пачуцці паэтэсы, яе адносіны да тых прадметаў, асоб, з'яў, пра якія пісаліся вершы.

Спіс літаратуры

1 Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў / П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мн.: Выш. шк., 1990. – 222 с.

2 Янішчыц, Я. І. Пачынаецца ўсё з любові...: вершы, паэмы / Яўгенія Янішчыц. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 339 с. – (Беларуская паэзія XX стагоддзя).

3 Станкевіч, А. А. Рыторыка. [Тэкст] : вучэб. дапам. / А. А. Станкевіч. – Мн.: РІВШ, 2010. – 316 с.